

« چاؤ »

نخستین پول کاغذی در ایران

از

داود اصفهانیان

(دکتر در تاریخ)

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

« چا و »

نخستین پول کاغذی در ایران

بشر از دوران قدیم برای مبادله کالاهای مورد نیاز و تسامین حوائج زندگی و جریان امور از انواع صدف و گوش ماهی در خاور دور ، افریقا ، سواحل امریکا و اقیانوس کبیر و سنگ چخماق و دیگر اقسام سنگ ها در روسیه ، مروارید ، ابریشم ، کتان ، سنگهای قیمتی و چای در چین و پوست حیوانات در امریکای شمالی و برنج و چای در ژاپن و پارچه و نمک در افریقای مرکزی استفاده میکردند .

در تاریخ مصر باستان آمده است « بنابه درخواست کاهن بزرگ هریمور (Herihor) از فرعون آهمس اول (Ahmési) از فراغه سلسله هجدهم که چوب برای ساختمان معبد کارناک (Karnak) احتیاج داشت ، فرعون اجازه داد که در مقابل اشیاء فلزی و قطعات پارچه کتانی و پانصد لوله پاپیروس و پانصد پوست گاو و پانصد بیست و پنج کیسه عدس و مقداری ماهی از فنیقیه چوب بگیرند »^۱ .

۱- تاریخ سکه ، تألیف ملکزاده بیانی . جلد اول . از انتشارات دانشگاه تهران . چاپ سوم ۲۵۳۵ ص ۷ .

بعدها بعلت شناخت و آگاهی به روشهای ذوب انواع فلزات و برای سهولت در حمل و نقل و مبادله و تثبیت و تضمین ارزش مبادلات، سکه مورد توجه قرار گرفت و اولین دولتی که بنا به شهادت گزنفون و نیز هرودوت اقدام بضرپ سکه نمود حکومت لیدی در آسیای صغیر بود. کم کم بعلت افزایش حجم مبادلات و نیز قیمت و کمیابی فلزات گرانبها و سنگینی مسکوکات فلزی و دیگر عوامل اقتصادی پول کاغذی متداول گردید.

با توجه به اینکه اصولا کاغذ از اختراعات چینی هاست مسلم بنظر میرسد که استفاده از کاغذ نیز بعنوان وسیله داد و ستد متعلق به چین باشد^۲.

بنا به دلائلی که در دست است چینی ها اولین ملتی هستند که از کاغذ بعنوان پول و یا به اصطلاح متداول اسکناس استفاده کرده اند.^۳

۲- برای اطلاع از اختراع کاغذ در چین رجوع شود به : سیر تکاملی تمدن. تألیف لوئیس پاول تاد... ترجمه هاشم و مجید رضی از انتشارات آسیا ۱۳۴۲. تهران. بخش دهم ص ۲۴۱.

۳- بعد از وقوع انقلاب کبیر فرانسه در نوامبر ۱۷۸۹ مجلس ملی (مؤسسان) برای اصلاح وضع مالی و تأمین مخارج دولت کلیه اموال کلیسا را ضبط کرد و به پشتوانه این اموال اوراق بهاء داری بنام اسینات Assignats منتشر نمود. این اوراق ابتدا بصورت قرضه ملی عرضه گردید و سپس بصورت پول کاغذی درآمد. برای اطلاع کامل رجوع شود به : تاریخ جهان نو. روزول پالمر. ترجمه ابوالقاسم طاهری ج اول از انتشارات امیر کبیر ۱۳۴۹ تهران صفحات ۴۴۸ و ۴۵۷). بعد از فرانسه پول کاغذی در روسیه متداول گردیده و اسینات فرانسوی در زبان روسی بصورت «آسیگناتسیا» مصطلح گردید، در زمان فتحعلیشاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۱۲ هجری، ۱۸۳۴-۱۷۹۸ میلادی) این لغت از طریق روابط تجارتي و بازرگانی با روسیه وارد ایران شد و به اسکناس مشهور گردید. (رجوع شود به: سکه های اسلامی در دوره ایلخانی و کورگانی سید جمال ترابی طباطبائی نشریه شماره ۳ موزه آذربایجان شرقی ۱۳۴۷ تبریز ص ۲۹ و دایره المعارف فارسی مصاحب از انتشارات فرانکلین ۱۳۴۵ جلد اول کلمه اسکناس).

مارکوپولو سیاح ونیزی که در اواخر قرن هفتم هجری (سیزده میلادی) از آسیا دیدن کرده است در سفرنامه معروف خود اطلاعات ذیقیمتی درباره کشورهای آسیائی بخصوص چین و دیگر قلمرو مغولان دارد درباره رواج پول کاغذی چنین آورده است. «در شهر خانبالیغ^۴ ضرابخانه خان بزرگ واقعاً معجزه میکند و گوئی که به اسرار نهان کیمیاگران آگاه اند زیرا از پوست درخت پول درست میکند. باین طریق که ساقه های درخت توت را گرفته، پوست روئین آنرا درهاونهای بزرگ می کوبند و خمیری بدست می آورند که کاملاً سیاه رنگ است. ازین خمیرسکه هائی به انداز و قطرهای مختلف برای قیمت های مختلف درست میکنند. چاپ این اسکناسها با همان تشریفات انجام میگیرد که بخواهند ضرب سکه نقره یا طلا کنند زیرا ماموران مخصوصی موظفند روی هر اسکناسی نام خود را نوشته، زیر آنرا ممهور سازند پس از انجام این کارها نماینده عالیرتبه خان مهرسلطنتی را به شنگرف آلوده با آن اسکناسها رامهر میکند. این مهر دلیل بر رسمیت و اعتبار اسکناس است و هر کس جعل اسکناس کند جزایش مرگ است.

اسکناس در تمام مملکت جریان دارد و هر کس در معاملات خود از قبول آن امتناع ورزد شدیداً تنبیه و یا حتی محکوم به اعدام خواهد شد. اتفاقاً مردم با کمال رضا و رغبت آنرا قبول کرده اند»^۵

این بطوطه جهانگرد بصیر اسلامی از اهالی مغرب در اوایل قرن هشتم هجری (چهارده میلادی) بعد از مارکوپولو از چین دیدن کرده در این مورد چنین می نویسد :

۴- شهر خانبالیغ امروزه بنام «پکن» پایتخت جمهوری خلق چین میباشد.

۵- سفرنامه مارکوپولو، ترجمه حبیب الله صحیحی. از انتشارات بنگاه

ترجمه و نشر کتاب ۱۳۵۰ تهران ص ۱۴۸.

«معاملات مردم چین روی دینار و درهم انجام نمیگیرد از این پولها آنچه در چین میرود جمع کرده آب میکنند و . . . . طلا و نقره آنها بشکل شمش در میآورند . معاملات آنان روی کاغذ پاره هائی است که هر کدام از آن باندازه يك كف دست میباشد و برآن علامت مخصوص سلطان نقش شده، هر بیست و پنج قطعه از این کاغذها را يك بالاش می نامند که بمعنی دینار مرسوم ما است، چون کاغذهای مزبور پاره شود آنها بداره مخصوصی که مانند سکه خانه های ما است می برند و در عوض کاغذهای نومیگیرند هیچگونه اجرتی هم در مقابل این تعویض درخواست نمی شود زیرا مامورین مزبور از سلطان حقوق میگیرند ریاست این اداره را یکی از امرای بزرگ برعهده دارد. اگر کسی با پول طلا و نقره بی بازار برود نمیتواند چیزی بخرد و حتما باید آنها با بالاش عوض کند تا بتواند معامله ای انجام دهد»^۶.

«بالاش» واحد پول مغولی است و چینی ها پول کاغذی را چائو (Tchao) میگفته اند که در ایران به چاو معروف شده است. بنا بر عقیده پ. گوبیل (P. Gaubil) پول کاغذی قبل از خاندان یوئن (Yuen) یعنی مغولان در دوره سلاطین کین رواج داشته است.^۷

مارکو پولو برخلاف ابن بطوطه حکایت دارد از اینکه هرگاه اسکناس هائی پاره یا خراب شوند آنها را بضرایخانه برده باکسر سه درصد از مبلغ کل آنها با پول نو معاوضه میکنند .

پول کاغذی در ایران برای نخستین بار در دوره زمامداری گیخاتو (۶۹۳-۶۹۰ هجری، ۱۲۹۵-۱۲۹۱ میلادی) پنجمین ایلخان منتشر

۶- سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، از انتشارات نگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۳۷ تهران صفحه ۶۶۳ .
۷- سفرنامه مارکو پولو ص ۱۴۹ .

گردیده است. وضع مالی و اوضاع اقتصادی دستگاه حکومتی در زمان گیخاتو دچار بحران و نابسامانی بود و علت این نارسائی‌ها نیز بععل زیرمربوط میشود:

۱- دوره جنگهای پرغنیمت و تصرف و غارت اموال شهرهای ثروتمندی مانند سمرقند، بخارا، مرو، طوس، ری، و بغداد سپری شده بود و ازفتح بغداد سی و چند سال میگذشت و در این مدت منابع و ذخائر بدست آمده از غارت بغداد به تحلیل رفته بود.

۲- گیخاتو اصولاً مردی دست و دل‌باز بود و توجهی به دخل و خرج مملکت نداشت بهمین دلیل در دوره زمامداری کوتاه مدت وی مرتباً درآمد تقلیل پیدا میکرد در صورتیکه روز بروز به مخارج دستگاه افزوده میشد و خواجه صدرالدین احمدخالد زنجانی ملقب به صدر جهان برای تحکیم موقعیت وزارت خود و جلب نظر امراء و بزرگان گیخاتورا در این امر ترغیب می نمود.

۳- مقارن همان سالها در بین رمه و احشام بیماری و اگیر شیوع یافته باعث از بین رفتن قسمت اصلی درآمد عمومی گردیده بود و از طرف دیگر بعلت امحاء کشاورزی و بارونق و دایر ایران در نتیجه تاخت و تازهای چندین ساله مغولان وصول مالیاتهای متداول نیز میسر نبوده است. این افول و سقوط و نابسامانی اقتصاد مملکت را از وزن سکه‌های ضرب شده در این ایام بخوبی میتوان مشاهده نمود. در مجموعه سکه موزه آذربایجان دو نمونه از سکه‌های زمان گیخاتو موجود است وزن سکه اول که تحت شماره ۲۷۵ ضبط شده است ۲/۷۵ گرم و جنس آن از نقره است سکه دوم تحت شماره ۲۸۰ از جنس نقره بوزن ۲/۶۵ گرم میباشد. در مجموعه شخصی آقای سید جمال ترابی طباطبائی نیز سکه نقره‌ای مربوط به همین دوره بوزن ۲/۲ گرم وجود دارد^۱ این تقلیل منظم وزن سکه‌ها نشان میدهد

۸- سکه‌های اسلامی. ترابی طباطبائی. صفحه ضمیمه ۱۲.

که دستگاه تاجچه اندازه دچار بحران مالی بوده است .
 صدرجهان درصدد چاره جوئی برمیآید و بنا به مصلحت اندیشی
 عزالدین محمد بن مظفر بن عمید که از چین و مسائل آن آگاه بوده
 انتشار پول کاغذی که در چین بنام چائو و یا چاو معروف بوده با توجه
 به رونقی که در آن مملکت پیدا کرده بود توصیه گردید . این پیشنهاد
 مورد پشتیبانی پولادچینگگ سانگگ سفیر چین در دستگاه ایلخانی
 قرار گرفت و با وجود مخالفت تنی چند از امراء مورد پسند گیخاتو
 قرار گرفت و طی یرلیفی (یرلیغی) در جمادی الاخری ۶۹۳ هجری
 مقرر گردید از جریان طلا و نقره در معاملات و نیز صنایع و حرف
 جلوگیری بعمل آمده و بجای مسکوکات پول کاغذی چاو در سراسر
 ممالک ایلخانی بموقع اجرا گذاشته شود .

در تبریز و شیراز و دیگر شهرها برای تهیه چاو تشکیلاتی
 بنام چاوخانه بوجود آورده شد و اولین سری چاو در شوال ۶۹۳
 (سپتامبر ۱۲۹۴) در تبریز منتشر گردید . با وجود شدت عمل و
 اصرار صدرجهان و تشویق دستگاه حکومتی مردم از چاو استقبال
 نکردند و دادوستد و جریان امور عادی زندگی دچار اختلال شد.^۹
 بلافاصله گیخاتو و صدرجهان مجبور شدند فرمان انتشار چاو را
 ملغی ساخته بار دیگر بارواج سکه موافقت نمایند .

مشخصات چاو

چاو کاغذ مستطیلی شکل بود که در بالای آن در دو طرف کلمات
 شهادتین نوشته شده بود و در قسمت پائین شهادتین لقب مغولی

۹- برای اطلاع از حوادث مربوط به انتشار چاو رجوع شود: جامع التواریخ .
 رشیدالدین فضل الله بکوشش بهمن کریمی . از انتشارات اقبال جلد دوم ص ۸۳۵ ،
 روضه الصفا . میرخواند جلد پنجم . از انتشارات پیروز ۱۳۳۹ تهران ص ۳۶۸ ،
 حبیب السیر . خواندمیر . جلد سوم . از انتشارات خیام ۱۳۳۳ تهران ص ۱۳۶ .

«ایرنجین تورجی» گیخاتو بخط او یغوری آمده بود. در وسط دایره‌ای که در داخل آن بهای چاوازنیم درهم تاده دینار مشخص گردیده بود و در قسمت پائین این مطلب آورده شده بود:

«پادشاه جهان در تاریخ سنهٔ ثلاث و تسعین و ستمائه (۶۹۳) این چاومبارک را در ممالک روان گردانید تغییر و تبدیل کننده را بازن و فرزند بیاسارسانیده مال او را جهت دیوان بردارند»^{۱۰}

هرچند که چاو برخلاف چین در ایران نتوانست جلب اعتماد و اطمینان مردم را بکند و رواج پیدا نماید ولی بهر حال اولین پول کاغذی رسمی است که در ایران ۵ قرن قبل از فرانسه بموقع اجراء گذاشته شده است. عجیب اینکه اولین پول کاغذی اروپا که در فرانسه منتشر گردید سرنوشت مشابه چاو ایران را داشته و با عدم موفقیت و عکس العمل مردم رویرو شده تا جائی که مجبور به ابطال آن شده‌اند.^{۱۱}

با وجود آنکه چاو موفقیتی نداشته معذالك در فرهنگ و لغت ایران اثراتی بجای گذاشته و القاب و لغاتی مشتق از چاو برجای مانده است که خلاصه آن بدین شرح میباشد:

۱- چاومبارک: عنوانی است که حکومت ایلخانی برای مهم جلوه دادن و تشویق و ترغیب مردم به استفاده از پول کاغذی به آن داده است. وقتی این پول بامخالفت مردم رویرو شد از طرف مردم عنوان مبارک به نام مبارک تبدیل گردید.

۲- چاوبان: لقبی بود که به مبتکر آن صدر جهان داده شده است.

۳- چاوخانه: محلی در ردیف ضرابخانه بود و در آن چاو بطبع

میرسیده است.

۱۰- همان مأخذ و تاریخ و صاف. فضل الله بن عبدالله شیرازی. از انتشارات

ابن سینا و جعفری. ۱۳۳۸ تهران ۲۷۱.

۱۱- جهان نو، پالمرج ۱ ص ۴۵۷.

اگرچه در فرهنگ معین و نفیسی واژه «چاپ» و «چاپخانه» را از سانسکریت و هندی ذکر میکنند وعده‌ای از محققین نیز عقیده دارند که کلمه چاپ از لغت «چپاپ» و چپاپه هندی اخذ گردیده و اصولاً ارتباطی به چاو ندارد،^{۱۲} گروهی نیز با قاطعیت اظهار نظر میکنند که واژه چاپ و چاپخانه از ماده چاو گرفته شده است.^{۱۳} با همه این احوال لااقل میتوان گفت اولین چاپ از زمان انتشار چاو در ایران متداول گردیده است.

ناگفته نماند که انتشار اسکناس بصورت متداول امروزی در ایران در سال ۱۸۸۹ میلادی با امتیاز بانک شاهنشاهی ایران به انحصار بانک مزبور درآمد و این بانک در ۱۸۹۱ برای اولین بار به انتشار اسکناس مبادرت نمود.^{۱۴}

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۱۲- لغت نامه دهخدا ماده چاپ .

۱۳- مقاله «چاو ، چاپ، اسکناس» بقلم مرحوم عباس اقبال. مجله بهار سال دوم شماره هشتم ، «بحث لغوی درباره سکه و پول» بقلم آقای مجید موقر. مجله مهر سال هشتم شماره پنجم .

۱۴- مقاله «پول کاغذی» بقلم آقای مجید موقر . مجله مهر سال هشتم

شماره نهم و دهم .